

Byggherrar och svaga politiker bryter sönder Stockholm

En gång hade Stockholms stadsbyggnad ett högt internationellt anseende. Det unika mötet mellan arkitektur och natur väckte jubel. Numera är anseendet ett minne blott, när marknaden får styra över planerna och stycka sönder staden. Annica Kvint har läst en hård dom.

”Marknaden” är en usel stadsplanerare. Det är huvudbudskapet i arkitekten och före detta professorn i stadsbyggnad Alexis Pontviks nyutkomna bok ”Stenstadens särprägel. Stenstadens förstörelse”. Boken, som är en uppgörelse med Stockholms utveckling under de tre senaste decennierna, läses från två håll: från det ena som en historik med undertiteln ”En liten skrift om Stockholms identitet” och från det andra som en kritiskt granskande ”Rapport om Stockholms förlorade identitet”.

Pontvik själv sammanfattar boken som ett ”upprop om att se stadens kvaliteter”. Men jag uppfattar den snarare som ett ramaskri från en mycket frustrerad representant för de planeringsarkitekter som så sällan hörs i debatten. Den tidigare professorn går pedagogiskt till väga. I historiedelen förklarar han ingående vad han anser att Stockholms identitet består av: de breda vattenrummen, den enhetliga bebyggelsen, de tydliga stadsfronterna, topografin, landskapet, den ständigt närvarande grönskan.

Stockholm är inte och bör inte sträva efter att likna städer som New York eller London, menar Pontvik. Varför skulle den det? Staden har ju sin helt egna karaktär. I Stockholm letar sig det ursprungliga landskapet in i staden, medan det i de flesta andra städer får stanna utanför. Stockholmsområdets geologi gör sig också påmind i landskapets grundläggande karaktär. Med värme i rösten fördjupar sig Pontvik i allt från förkastningsbranter till spricklandskap, mindre bergsknallar och råa bergsskärningar. Han förklarar också varför praktiskt taget alla parker i Stockholm ligger på höjder: klippformationer var svåra att bygga på innan Nobel uppfann dynamiten och man kunde börja spränga. Så blev obebyggda bergshöjder lika med park i alltifrån Vanadislunden och Observatorielunden till Vitabergsparken och Kronobergsparken.

Författaren poängterar också det unika i att Stockholms innerstad har kvar fragment av ett naturlandskap, inte minst på Mariaberget och i Skinnarviksparken.

Gröndal i södra Stockholm. Foto: Magnus Hallgren

Grönskan som skapats av människohand är även den en viktig del av Stockholms identitet. Pontvik berättar att Stockholm på 1930 till 50-talen betraktades som ett mecka för landskapsarkitektur. Stadsträdgårdsmästaren Holger Blom och hans medarbetare Erik Glemme formulerade och omsatte sociala riktlinjer för stadens parker och ”Stockholmsstilen”, som utmärktes av idéer om naturen och det lokala landskapet, väckte jubel internationellt.

Också stadens geologiska historia fascinerar Pontvik. I en stad som Stockholm, där landskapet är en så viktig del av identiteten, är det enligt honom inte bara byggnader som är värda att bevara. Den vackra bergvägg som avslutar Vasaparken mot Torsgatan borde vara lika skyddad som Kungliga slottet.

Boken är full av informativa fotografier från Pontviks många stadsvandringar. Men det är en flygbild över nordvästra Vasastaden, tagen av Stadsbyggnadskontorets fotograf Lennart Johansson, som enligt författaren bäst sammanfattar vad stadsbyggnad i Stockholm handlar om: ”kontinuitet genom vägledande principer som fungerat genom århundraden.” På bilden syns några kvarter i Vasastaden, Birkastaden och Röda Bergen. Byggnaderna är från vitt skilda perioder, från slutet av 1800-talet fram till 1970-talet. Men oavsett när de kom till har de motsvarande takfotshöjder, takformer, mått och material. Fasadernas medelhavsfärgskala håller ihop allt och trots vitt skilda individuella uttryck framgår viljan att bilda en helhet. En stockholmsk helhet.

Dialogen mellan natur och kultur, mellan urberget och arkitekturen, är en Stockholmsberättelse som kan utvecklas i olika skalor och former, utan begränsningar vad gäller tid eller stil, menar Pontvik.

Gröndal 1961 – utsikt mot Nybohov. Foto: Bengt Almquist

Längtansfullt talar han om den skandinaviska traditionen att bygga i samklang med naturen. Att placera ut byggnader i landskapet utan att förstöra det. Som exempel nämner han arkitekterna Backström och Reinius bostadsprojekt Stjärnhusen i Gröndal från 1940-60-talen. Där ser det ut som om husen lyfts in med helikopter – de intelligande stenhällarna och vegetationen verkar helt orörda. Hur var det möjligt att lämna allt detta småskaliga och samtidigt uråldriga orört under bygget, frågar sig Pontvik, och svarar sig själv: Då fanns det i Stockholm ett uttalat intresse för relationen till landskapet, både hos myndigheter och politiker.

Intresset för en hållbar helhet saknas numera, konstaterar Pontvik, när jag vänt på boken och läser hans "Rapport om Stockholms förlorade identitet". När han i dag anlägger helikopterperspektiv på Stockholm ser han i stället ett sönderplockat pussel. Om en av stadens nyare stadsdelar skriver han: "Om staden är en symfoni är Norra Djurgårdsstaden en dystopisk samling av instrumentalister som alla spelar sin egen melodi och försöker överrösta varandra".

Efter att ha studerat de senaste översiktsplanerna konstaterar Pontvik att respekten för Stockholms egenart successivt eroderats. Insikten om unika värden i form av vatten, grönska och förkastningsbranter har tappats bort. Nu handlar allt om tillväxt och ”utvecklingsmöjligheter”. Stadsbyggnadskontoret har tappat kontrollen över stadens utveckling, menar Pontvik, och mellan raderna förstår jag att hans kritik riktar sig mot dagens stadsbyggnadsmodell.

Den så kallade ”Stockholmsmodellen” innebär att det är byggherrarna, snarare än stadsbyggnadskontoret, som initierar nya detaljplaner. Det leder ofta till så kallad frimärksplanering. Exploatörerna är mer intresserade av sina specifika tomter och byggnader än av staden som helhet, vilket är logiskt – det är ju vinstdrivande företag det handlar om. Men det leder också till att det i praktiken blir minst sagt oklart vem som ansvarar för helheten.

Det är politikerna i stadsbyggnadsnämnden som tar besluten om vad som ska byggas och som därmed har makten över stadens framtid. Men svaga politiska majoriteter och fyraåriga mandatperioder bidrar till att också politikerna saknar tydliga incitament för den typ av långsiktighet som borde präglade stadsbyggnadsprocessen. Inte minst i tider av klimatförändringar.

Översiktsplanen är visserligen mandatperiodsöverskridande. Men inte heller Stockholms aktuella planer tar de klimatutmaningar vi står inför på allvar.

En rekommendation är dock just en rekommendation, och sådana, förstår man när man läst så här långt, är Pontvik både förbannat och förtvivlat trött på

Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) är tydliga i sina rekommendationer. De uppmanar kommunerna att tänka så långt som 100 år framåt i tiden. Särskilt bör kommunerna agera för att avvärja hoten från skyfall. De uppmanas också att lära av hur man planerade förr i tiden, ”då man hade kunskap om var det var mest lämpligt att bygga utifrån naturens nycker”.

En rekommendation är dock just en rekommendation, och sådana, förstår man när man läst så här långt, är Pontvik både förbannat och förtvivlat trött på. ”Stadsbyggnad är inte utförsäljning utan regelverk som skyddar och utvecklar det allmänna inom en konkret ram.”

Stenstaden hade sina regler och så länge de styrde kunde resultat förutses. Det är själva grunden för planering, resonerar Pontvik, och konstaterar att dagens avsaknad av regler gör systemet både godtyckligt och extremt arbetskrävande: ”I dag beror allt på vem som råkar vara handläggare.”

I tidigare översiktsplaner talades om ett grönt bälte, men det existerar inte längre. I stället noterar Pontvik att Stockholms expansion, stick i stäv med aktuell klimatforskning, framöver i allt högre grad kommer att ske på naturmark – den nya stadsdelen på Årstafältet är ett exempel. Den grönyta som är planerad i mitten av området ser mer ut som ett misstag än den ”park i världsklass” den beskrivs som i översiktsplanen, morrar han. Trots alla visioner om den ”gröna” staden fortsätter man också i Stockholmsregionen att bygga ut trafikallstrande motorvägar som Södra länken, Norra länken och Förbifart Stockholm.

Pontviks dom är hård. I dag ser han Stockholm som ”de missade chansernas stad”. Staden, som en gång var en förebild för stadsplanering, har i stället blivit ett exempel på motsatsen.

Det märks att det här är en bok som det tagit många år att skriva. Tyvärr känns vissa exempel daterade och boken hade vunnit på att redigeras hårdare. Detaljbeskrivningarna är lite för många för att Pontvik ska kunna nå den bredare publik han är så väl värd att nå.

Trots dessa randmärknings är det här en viktig bok som jag hoppas hittar läsare inte minst bland våra politiker. För det är långt ifrån bara Pontvik som är kritisk till dagens kortsiktiga stadsbyggnadsmodell. På ett seminarium som jag besökte nyligen deltog bland annat Per Blomberg, planeringsarkitekt i Kristianstads kommun. När han utarbetade en ny översiktsplan för sin kommun upptäckte han snart att bostadsmålen krockade med klimatmålen. För att nå klimatmålen förespråkar han nu en totalomsvängning i samhällsbyggandet. Vi måste, enligt honom, bli mycket bättre på att ta hand om den byggda miljö som redan finns. Inte riva byggnader. Att bygga nytt bör bli en sista lösning och byggnadsmaterial bör återanvändas i alla byggprojekt. Dessutom måste infrastrukturen för grönska och vatten användas strategiskt för att binda kol och dämpa klimatförändringar. Den typen av handfast riktning för stadsbyggandets framtid hade jag gärna sett mer av också i Pontviks bok.

Städer är bland det mest komplexa som människan skapat och självklart blir det inte mindre komplicerat i en globaliserad värld med klimatförändringar och planetära gränser att förhålla sig till. Men sällan har väl behovet av visioner och tydliga riktlinjer varit större.

”Stadsbyggnad är byggd politik”, sammanfattar Pontvik, och hans budskap är tydligt: att lämpa över ansvaret på ”marknaden” är inte en hållbar modell.

Alexis Pontvik: ”Stenstadens särprägel. Stenstadens förstörelse”. P Publishing